

Másfél évszázad rendszerváltozásainak hatása Szabolcs-Szatmár-Bereg megye társadalmára (1.)

System Changes and Their Effects on the Society in Szabolcs-Szatmár-Bereg Country in the last one and a half centuries (part 1)

LÁCZAY M.¹

Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar, laczay.magdolna@foh.unideb.hu

Absztrakt

Tanulmányomban az elmúlt másfél évszázadot egy komplex rendszerváltási- és változási folyamatként értelmezem az alábbi összefüggések, kölcsönhatások miatt. A táj átalakulása után a földhasználat és a gazdaság szerkezete többször megváltozott. Majd a Trianoni Szerződés országhatárai etnikai, politikai, igazgatási, kulturális változásokat eredményezett. A legutóbbi, 1989-es, az életünk minden részére kiterjedő rendszerváltás óta kulcskérdés, hogy az itt élők társadalmi mobilizációja hogyan történik, érvényesülnek-e a lokális hagyományok, hogyan befolyásolja az itt élőket, hogy itt van az országnak és az Európai Uniónak is a határa. Az itt élők társadalmi mobilizációját mi veszélyezteti, érvényesülnek-e a lokális hagyományok, milyen hatásai vannak a határmentiségnek?

A térségünk perifériális helyzete a leszakadás veszélyével fenyeget, amit jelentősen súlyosbít az etnikai viszonyok, a szociális helyzet romlása, az oktatási intézményrendszer fokozatos leépülése, továbbá a kistelepüléseken az önkormányzatiság megroppanása. Az a paradox helyzet alakult ki, hogy minden rendszerváltás, rendszerváltozás ellenére az itt élők sorsa csak relatíve lett jobb, továbbra is az ország legvesélyeztetettebb helyzetű térségei közé tartozik.

Kulcsszavak: rendszerváltozás, trianoni békeszerződés, társadalmi mobilitás, határmentiség, perifériális helyzet

Abstract

Starting from the mid-19th century numerous changes can be classified as systemic changes or shifts. The change of the landscape has shaped the ways lands were tilled and also caused changes in the economical structures. Then the Treaty of Trianon triggered ethnical, political, administrative and cultural changes with the new borders. The key issues of the most recent system change in 1989 the mobility of the society (and what threatens it) the survival of local traditions (and whether they are still followed) and the effects of being a border region of Hungary and the EU.

The peripheral situation of the region threatens with lagging. This is threat is strengthened by the regions ethnical and social situation worsened by the decline of the educational system. Self-government is also severely damaged by the loss of local control over public bodies.

Paradoxically enough, despite all system changes the life of local people improved only moderately and the region is still among the nation's most vulnerable ones.

Keywords: system change, the treaty of Trianon, social mobility, borderlessness, peripheral situation

JEL kód: R58 Regional Development Planning and Policy

Bevezetés

Annak a kijelentése, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élőknek a sorsa minden rendszerváltás, rendszerváltozás ellenére csak relatíve lett jobb, de a megye továbbra is az ország legvesélyeztetettebb

---

¹ ORCID iD 0000-0002-5414-2181

helyzetű térségei közé tartozik, úgy gondolom, magyarázatra, igazolásra szorul. A helyben élők tapasztalják, hogy a perifériális helyzet a leszakadás veszélyével fenyeget, és számos problémával kell megküzdeniük, amelyet jelentősen súlyosbítanak az etnikai viszonyok, a határmenti migráció, a szociális helyzet romlása, és sajnálatosan tovább nehezíti életüket a munkanélküliség, az oktatási intézményrendszer fokozatos leépülése. A kistelepüléseken az önkormányzatiság megroppanása figyelhető meg, hiszen sok település elveszítette a közintézményei nagy részét, sőt az önkormányzatát, az öngazgatási lehetőségét is, miközben minden generáció megpróbálta eddig megállítani ezt a folyamatot, kísérletet tett a saját sorsának a jobbítására. Mindezek vizsgálatára egy rövid tanulmányban nem vállalkozhatunk, azonban törekszem arra, hogy a kiváltó okokat és a helyi sajátos tüneteket összegyűjtve, a legjellemzőbb következményeket feltárjam.

Munkámhoz döntően szekunder forrásokat használtam, elsősorban a jogi és statisztikai adatok elemzésével keresem azokat az összefüggéseket, amelyek az országos és a nemzetközi hatásokra, a lokális viszonyok között alakultak ki. Emellett fel tudtam használni nemcsak a mostani, hanem a 18. századig visszatekintő társadalomtörténeti primer kutatásaim eredményeit, és természetesen a szakirodalomra, a történész, szociológus, agrár- és közgazdász kollégák publikációira is támaszkodtam. Így egy hosszabb időszak áttekintése után alkottam meg hipotézisem a rendszerváltások komplex értelmezésére, és az alábbiakban ennek kifejtésére teszek kísérletet.

1. A magyar rendszerváltások komplex forradalma

1.1. A rendszerváltás fogalmi megközelítése

A leghamarabb érzékelhető és az életmódot gyorsan megváltoztató rendszerváltásnak a politikai fordulatok tekinthetőek, amelyek hazánkat az elmúlt században különösen sújtották. „Magyarországon annyi idő leforgása alatt, amennyit az együtt élő generációk emlékezete még befog, kilenc olyan történelmi fordulat volt, amikor az uralkodó politikai értékrend is jelentősen megváltozott, és az új rendszerek nem egy esetben a korábbi teljes elutasításán alapultak.” (Szabó I., 2013:22-23). Az idézetben a szerző a hosszú huszadik század valamennyi politikai fordulatára utal, hozzátéve, hogy ezalatt négyszer változott meg az ország területe. Ez önmagában elgondolkoztató, és kérdésként fogalmazódik meg, tudott-e a lakosság ennyiszor túlélési stratégiát kidolgozni, milyen identitást adott át a gyermekeinek, milyen kulturális örökséget őrzött, hogyan, milyen célokkal próbálta modernizálni saját mindennapi életét? Több társadalomtudományi diszciplína eszköztára alkalmas lehetne a válaszok keresésére, de korántsem teljes a változások fenti felsorolása, ha az egyes morfogenetikus változásokon belül kialakuló térségi és társadalmi folyamatok jellemző változatait is számba vesszük.

A fogalmak használatát épp ezért érdemes pontosítani, noha ez nem egyszerű. A politikai rendszer átalakulásának nagy szakirodalmából sem könnyű a nemzetközi és a hazai viszonyok között is értelmezhető tényeknek a kölcsönösen alkalmazott közlési módját megjelölni. Másrészt köztudott, hogy a rendszer fogalmának, jellemzőinek a vizsgálatával foglalkozik a tudományfilozófiától kezdve a természet- és társadalomtudományok szinte minden diszciplínája, valamint a gazdaság- és menedzsmenttudományok számos kutatója. Az alábbiakban a különböző tudományterületek legismertebb kutatóinak egy-egy jellemző álláspontjával kívánom a témám szempontjából fontos elemeket összeállítani.

A magyar származású biológus, az általános rendszerelmélet megalkotójának tekintett, Ludwig von Bertalanffy szerint: „A rendszer egymással kölcsönhatásban álló elemek olyan együttese, amelyre bizonyos rendszertörvények alkalmazhatók. Az elem a rendszer olyan része, összetevője, amelyet az egész vizsgálata érdekében célszerű megkülönböztetni” (Sediviné B.I., Hegedüs H., [2002] 2010:7). Szerinte a rendszer kölcsönhatásba lépő elemek összessége, amelyek nyitottak a környezetükre, és kölcsönhatásba lépnek azokkal. Ezen kívül a megjelenés révén minőségileg új tulajdonságokat is megszerezhetnek, így folyamatosan fejlődnek (Bertalanffy, 1968).

A további részletek nélkül is leszögezhetjük, hogy a rendszerváltás – a különböző rendszerek létéből és azok összetettségéből következően – többféle lehet, amelyek egymással kölcsönhatásba lépve alapvető átalakulást hozhatnak létre, a változás idejének függvényében hosszabb távon reformokkal, vagy rövid idő alatt forradalommal. Érdemes ezzel kapcsolatban kiegészíteni a gondolatot a tudományos forradalmak szerkezetéről írt műve alapján világhírűvé vált Kuhn elméletével (Kuhn, 1962), aki a

paradigma fogalmáról, egy új tudománymodell születésének igényéről, azt állapította meg, hogy a paradigma egy adott időszakban az adott tudomány művelői között kialakult és intézményesült közmegegyezés arról, hogy mi az adott tudomány tárgya, feladata, melyek az elfogadott kutatási módszerei. Azt írja: „Ezek olyan, általánosan elismert tudományos eredményeket értek, amelyek egy bizonyos időszakban a tudományos kutatók egy közössége számára problémáik és problémamegoldásaik modelljeként szolgálnak” (Kuhn, 1984:11).

A két eszmetörténeti jelentőségű megállapítást nagy felkészültségű tudósok fogalmazták meg, akiknek szakmai ismeretei sokkal szélesebbek voltak, mint az egyébként művelt szakterületük. Nem csoda, hogy a rendszerelmélet számos területen új jelentéstartalommal bővült. Ilyennek tekinthetjük a nemzetközi elismertségű magyar közgazdász professzornak, Kornai Jánosnak a rendszerparadigmáról alkotott véleményét (Kornai, 1999), aki a kutatás módszertanát kiterjesztette a közgazdaságra, a társadalomtudományokra, a politikai rendszerváltásokra is. Ahogy Kuhn, ő sem fogalmazott meg lezárt definíciót, de számos érvet sorakoztatott fel, amellyel igazolni kívánta, hogy az 1989-es, több országban lezajló folyamatokat nem az átalakulás (transzformációs paradigma), hanem a rendszerparadigma jellemzi. Ennek a folyamatnak a tulajdonságai között tartja számon az alábbiakat. Aki rendszerben gondolkodik, azt a rendszer egésze, a rész és az egész közötti kapcsolat foglalkoztatja. Különleges figyelmet fordít a társadalom funkcióira, azokra az intézményekre, amelyek működtetik a jogrendet, őrzik az erkölcsi normákat, felügyelik a jog- és tulajdonviszonyokat, és mindazokat a társadalmat működtető struktúrákat, amelyek a történelmi fejlődés során jöttek létre. A transzformációs és a rendszerparadigma kapcsán másutt arról ír, hogy a reform és a forradalom mit jelent, melyek az elsődleges jegyei a rendszerváltásnak (Kornai, 2007:305-306.). A kapitalista és a szocialista rendszer működéséből is három, ugyanazon szempontot emelte ki: a tulajdonviszonyokat, a társadalmi-gazdasági tevékenységek koordinációját, amelyhez szorosan kapcsolódik a központosított vezérelt bürokrácia és a politikai hatalom feletti monopólium. A másodlagos jegyek egész sorában tulajdonképp megismétli a már ismertett történelmi fejlődés során kialakult, a lakosság életvitelét befolyásoló jogi, vallási, kulturális sajátosságok egyedi beágyazódását. Látható, hogy a különböző diszciplínák ugyanazon jelenséget más-más aspektusból világítják meg, más terminusokkal írják le, de a reform és/vagy forradalom, a változás és/vagy váltás, a transzformációs és/vagy rendszerparadigma, a morfosztatikus és/vagy morfogenetikus változás leírása lehetőséget ad a rész és az egész jelenségek, az összefüggések, a folyamatok érzékeltetésére, a rész kutatások eredményeinek összegzésére.

Bár az elméleti megközelítéseknek további gazdag irodalma van, a különböző leíró, elemző munkák száma könyvtárnyi, de az eddig ismertett álláspontok is elégségesek ahhoz, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét érintő rendszerváltások sajátosságaira kitérjek. Feltételezem, hogy az ipari forradalom mintájára,² hosszabb időszak alatt alakultak ki az országnak ezen északkeleti részén a történelmi időkben egymást inspiráló és gátló folyamatai, amelyeknek a speciális hatásai az országos trendektől eltérő fejlődési útra térítették az itt élőket. Úgy vélem, hogy az általam bemutatni kívánt régiót sem lehet elszigetelten kezelni, igen gyakran a nemzetközi erőterben indultak el a változások, amelyek azonban a lokális viszonyok között helyi variánsokat eredményeztek. Az elemzésemben a rendszerváltásokat és változásokat hat csoportba soroltam: környezeti, politikai, igazgatási, továbbá társadalmi, gazdasági és kulturális területeken végbemenő, egymást erősen befolyásoló folyamatokat vizsgáltam, amelyek közül az első háromban erősebbek a külső, az országos és a nemzetközi erőktől származó okok és hatások, míg a másik három bemutatásával a helyi társadalom reakcióit, az önálló fejlődési utat kereső vagy a túlélési technikákkal védekező lokális válaszokat ismerhetjük meg.

1.2. A folyó- és vízszabályozás elindította a változások láncolatát

A modernizáció reformkori nagy hazafiai közül a legnagyobb magyarként emlegetett Széchenyi István a nyugati államok fejlődésétől inspirálva, de a magyar lehetőségek ismeretében, mondhatni, az élet minden területére figyelt, tanulmányokat, javaslatokat írt, intézményeket hozott létre, nagy tudású embereket támogatott, akik az ország fejlődését elindíthatták. Többek között a vízi közlekedés fejlesztésének az érdekében 1845-ben Vásárhelyi Pál vezetésével elindultak a munkálatok Szabolcs

---

² Az ipari forradalom szakaszai évszázadokon íveltek át, mégis szokás szerves fejlődési folyamatként kezelni, illetve komplex forradalomként emlegetni.

megyében.³ A Tisza addig szinte összefüggő, víz uralta árterületén viszonylagos elzártágban alakult ki a honfoglalás után a speciális transzhumáló gazdálkodás, ami a táj adottságaihoz alakított műveléssel hasznosította az ártéri legelőket, erdőket, művelte a kisméretű szántókat, eltartotta a népességet. A zártág azt is jelentette, hogy a társadalmi viszonyokban jobban megőrizték a régi tagozódást, itt az országosnál magasabb volt a kismesek száma, akik a kiváltságos helyzetüket a honfoglaló szabad magyarok utódaiként éltek meg, magukat a király nemeseinek tartották, de földjük nagyon kevés volt (Lácza, 1986). Az 1848-as törvények a jobbágyok felszabadításával az itteni kismességet igen nehéz helyzetbe hozták, hiszen ki kellett adniuk az úrbéres földeket a jobbágyoknak, így nekik alig vagy nem maradt. Az elhúzó földrendeződést az 1850-es években a tagosítások kísérték, ami azt jelentette, hogy a határt legtöbbször újra osztották, és nem volt ritka, hogy a még víz alatt lévő területeket is kijelölték művelhetőként. Pár évtized múltán kiderült, azok jártak jobban, akik itt lettek tulajdonosok.

Ma már az ökológia a szárazföldi és a vízi ökoszisztémák között számon tartott vizes élőhelyeket (wetlands) igen nagyra értékeli a szerteágazó táplálékháló, a gazdag biodiverzitás miatt, egyesek „biológiai bőségszarúként” emlegetik, természetes laboratóriumként kezelik, működésének értékelését pedig azzal foglalják össze, hogy a „táj veséjének” nevezik (Dévai, 2018:71-72).

Mindez azonban a szabályozás végére tragikusan megváltozott. A vízfelület csökkenése a mikroklíma, a talajvíz, a talajképződési folyamatok változását eredményezte, és már a 19. század végére megváltozott a tájon az élet. A környezet átalakításának a következményeit a befejezést követő fél évszázad múlva, 1939-ben a Szabolcsmegyei Gazdasági Egyesület titkára így összegezte: „Az egész termő területnek mintegy kétharmad része változatos minőségű homokföld, egyharmad része szelíd, közép kötöttségű fekete homok, illetve vályog, némely helyen agyag. Az úgynevezett laposok, amelyek dombok közé ékelődnek, legnagyobb részben szívos, részint szelíd vagy vadszikes területek. A tőzegterületek ott vannak, ahol a vízszabályozás előtt a vízmedencék állottak” (Papp, 1939:40). A környezet átalakulásához illeszkedő új termelési kultúrát nem volt honnan átvenni, annak kidolgozására évtizedeket kellett várni, és a művelési ismeretekkel, tartalékokkal nem rendelkező kisbirtokok tulajdonosai nem tudtak kellőképpen alkalmazkodni, ami rövidesen az elszegényedésüket eredményezte.

1.3. Az igazgatás nagy változásait belső reformok és külső kényszerek formálták

A vármegyék átalakítására, korszerűsítésére készülő magyar törvényhozás csak az 1867-es kiegyezést követő évtizedben vállalkozott erre. Az 1876. évi VI. törvény megszüntette a nemesi kiváltságokat őrző évszázados vármegyerendszert, és egy modern közigazgatás kiépítését tűzte ki célul. Néhány esetben módosította a megyehatárokat, így Szabolcstól áttette az új Hajdú megyéhez a nádudvari járást, megszüntette a Hajdúkerület önigazgatását. Az igazgatásban a nagy rendszerváltásokat mégsem a belső reformok, hanem a külső kényszerek okozták. Nevezetesen a háborúkat követő békediktátumok. Az első világháború után az új országhatárrá változott maradék megyéket át kellett szervezni. Az 1923. évi XXXV. törvénycikk értelmében a töredék megyéket összevonták, és nevüknek meghagyásával – nyilván egy közeli revízió reményében – közigazgatásilag egyelőre egyesített megyék néven regisztrálták. Így a mai megye valójában három nagyobb és két kisebb megyerészből előbb Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyesített (k.e.e.) és Szatmár-Ugocsa és Bereg k.e.e. megye lett. A régi megyék a II. világháború idejére visszarendeződtek, de 1945-1950 között ismét két megyét szerveztek meg, Szabolcsot és a kisebb Szatmár-Bereg megyét. 1950-ben az I. számú törvény, a tanácsrendszer kiépülésével egyidőben, elrendelte a két megye összevonását, és Szabolcs-Szatmár megye maradt egészen 1990-ig, amióta a Szabolcs-Szatmár-Bereg nevet viseli. Ennyi átszervezés is elég nagy veszéllyel járt, nemcsak a hivatalok integritása, a dokumentumok védelme, hanem az igazgatás szakmai biztonsága miatt is. Ráadásul a szocializmus idején a közigazgatás nemcsak az államapparátus, hanem a politikai rendszer részeként is működött. Az egy igazgatási szinttel lejjebb lévő járásokat szintén több alkalommal átszervezték, voltak járási tanácsok, hivatalok, majd megszűntek és újjászervezték őket, és ezzel együtt feladatkörük, funkciójuk is módosult.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye – akárcsak a 20. századi jogelődjei – az országhatár mentén helyezkedik el, ami geopolitikai jelentőséggel bír, hiszen itt húzódik a trianoni békediktátum óta az

---

³ Erről informál Vásárhelyi Pálnak a Szabolcs vármegye alispánjához címzett levele, MNL SZSZBLT IV. A. 1. 1845. november 21. A Tisza szabályozását követte aztán az árterek lecsapolása, az elvezető csatornák kiépítése, amelyek az 1890-es évekig tartottak.

országhatár, ami egyben a nyugat- és a kelet-európai politikai határ is. Éppen ezért az ország más határ menti megyéitől nehezebb helyzetű, hiszen itt a határnak az elválasztás funkciója nagyobb, mint a határon átvéhető lehetőségeké. 2005 óta, amikor Magyarország az Európai Unió tagja lett, még érzékenyebbé vált a helyzet, hiszen az ukrán-magyar határ Közép-Európa és Kelet-Európa egyedülálló geopolitikai környezetében egyben az Európai Unió keleti határává vált. (Kiss, 2018). Ez azt eredményezi, hogy itt a „történelmi sebhelyek” nehezebben gyógyulnak, a határmenti együttműködést nehezíti, hogy az előnyök nem kölcsönösek, a szerves gazdasági együttműködést az eltérő gazdasági rendszerek nehezítik, továbbá ennek a határnak a kiemelt jelentőségű védelmét egyéb illegális (kereskedelmi) cselekmények is indokolják. Másrészt a határ két oldalán élők között az etnikai, kulturális, identitáskereső kapcsolatok megmaradtak, ami képes lehet az együttműködés, az átjárhatóság igényének erősítését elérni, de a jelen helyzet inkább a nehézségeit mutatja, mivel egyik oldalon sem történtek az elmúlt évszázadban olyan jelentős gazdasági beruházások, amelyek a nyugati országrészhez hasonló életszínvonal emelkedést segítették volna, sőt a hivatalos kereskedelmi kapcsolatok felbomlása károsan befolyásolta az érintett lakosságot.

1.4. 1989-es rendszerváltást követő ellenmondások

A politikai rendszerváltások közül a legutóbbival kívánok foglalkozni, elsősorban azért mert valamennyi korábbira is kénytelen leszek visszautalni az adatok elemzése során. 1989 óta eltelt egy bő emberöltő, és egyre gyakrabban olvashatjuk az akkori résztvevők írásaiban, nyilatkozataiban, emlékezéseiben, hogy csalódtak, hiszen a nagy álmot, hogy hazánk képes lesz felzárkózni a fejlettebb országokhoz, nem látják megvalósulni. Szalai Júlia Esping-Andersent idézi, aki szerint a modern demokratikus kapitalizmus egyetlen lehetséges állami formációja a jóléti állam (Szalai, 2007). Valóban, a békés fejlődésre vágyó társadalmakban az állampolgárok jólétét segítő államot akarják, azonban a megvalósítása majd olyan távol van hazánk számára, mint másfél évszázaddal ezelőtt. A reformkori, az 1848/49-es és a kiegyezést megtervező politikusok is a modernizációt, a jobb életvitel elérését tűzték ki célul. Azóta sokféle modernizációs elmélet fogalmazódott meg, és 1944-48 között történtek kísérletek egy harmadik utas fejlődés előkészítésére is (Salamon, 1989, 2011), de nem tudtak megvalósulni. A jóléti államnak ma már vannak kritikussai, árnyoldalai, de tudnunk kell, hogy mit értünk alatta. A már említett Esping-Andersen szerint ez a modell három, általánosnak tekinthető pillérral rendelkezik. Ezek a következők, az állam garantálja az állampolgárok számára a minimum szükségleteiknek a jogi, pénzügyi és intézményi feltételeit. Mire gondolhatunk? Legyen meghatározó intézményi garancia a nyugdíjrendszerre, az államilag szervezett és felügyelt közoktatási és közegészségügyi szolgáltatásra, valamint az állami adók redistribúciójának alkalmazásával a különböző társadalmi szolgáltatások ellátására. Ehhez továbbá szükséges egy demokratikus politikai rendszer és egy olyan társadalmi-gazdasági berendezkedés, amely képes az államtól elkülönülve, a civil résztvevők tulajdonjogának tiszteletben tartásával a piaci viszonyokat integrálni. Bizonyára meg lehetne kérdőjelezni ezeket a feltételeket, hivatkozhatunk az eltérő múltra, stb., de ez az idea benne él a társadalomban, és megfogalmazódott a rendszerváltás különböző programjaiban is. Ugyanakkor kénytelenek vagyunk elismerni néhány olyan – mára jól látható – tény, amelyek feltehetően a rendszerváltás ellentmondásaihoz vezettek.

A rendszerváltás politikai és közigazgatási része megelőzte a gazdaságit. Gazdasági koncepció talán nem is volt, csak protest mentalitás, esetleg valamelyik korábbi korszak erényeinek, idealizált viszonyainak, kontinuitásának az illúziója. Így aztán a privatizációnak sem volt világos, átgondolt terve. Tény, hogy a tsz-esítés előtti földtulajdon visszaadásánál nem tartottak be következetesen egy kiindulási időpontot, így történhetett magánosítás a tsz szervezés 1956 előtti és utáni, vagy az 1945-48 közötti tulajdonlapok, dokumentumok alapján, sőt a kárptulajdon kiterjedt az egyéb jogfosztottság okán elveszített földekre is. Ezen túl a már kollektív- vagy magántulajdoni formában létező szövetkezetek, különböző gazdasági társaságok szétestek, a piaci viszonyokat gyorsan kihasználni igyekvő külföldi cégek felvásárolták, majd elsorvasztották az ekkor már sikeres ágazatokat, vállalatokat, például a nagy múltú cukoripart, tejipart, a keleti piacok elvesztésével tönkre ment sok konzervgyár, stb.

A korábban megbélyegzett munkanélküliség nagy tömegeket ért el, aminek a kezelésére nem volt felkészülve az új hatalom. Így történhetett, hogy az egyébként súlyos veszteségekkel járó munkanélküliségből az érintettek a lehetséges legális kiutat keresve az egészségügyi és a szociális ellátórendszerek felé áramlottak, és a rokkant nyugdíjazás, a gyermekvállalás és a különböző segélyek átmeneti biztonságát keresték, mások kényszervállalkozóként igyekeztek boldogulni, és összességében

ez a negatív tendencia a munkaképes lakosság szízeit érintette. Mindezek ellenére a korábbi hatalmi elit fiatalabb csoportjainak jelentős része az új körülményekhez alkalmazkodva át tudta menteni magát, meg tudta őrizni pozícióit (Lácza, 2014).

2. Az újrakezdések kora

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét alkotó megyerészek sokban különböznek, de vannak közös, összekötő kapcsok is. Ilyen, hogy a Tisza „átöleli” őket, és hogy a mezőgazdaság máig meghatározó a lakosság életében. Az elmúlt évszázadban többször megindult a parasztpolgári fejlődés, de csak lassan, felemás módon haladt, megakadt, vagy csak nagyon keveseknek sikerült, és a paraszt-polgárság száma alig emelkedett. A parasztság jogi, gazdaság, társadalmi meghatározása az egyes korszakokban folyamatosan változott, magának a paraszt névnek a jelentéstartalmával együtt. Ugyanakkor a paraszti gazdálkodás nemcsak a földművelést jelentette, hanem azt a paraszti munkarendet, kultúrát, életmódot is, ami az egyes időszakokra jellemző volt, miközben magába olvasztotta az évszázados hagyományokat. Más aspektusból vizsgálva, vannak, akik a földművesek, parasztek életét a falvakhoz, a foglalkozásukhoz kötik, ez ma már helytelen. A foglalkozás önmagában szintén nem elégséges azonosító, hiszen a homogén családok mobilizálódása, a családon belül a különböző társadalmi rétegek keveredését, együttélését mutatja. Túlzás nélkül állíthatjuk mégis, hogy ez a nagy múltú, ezer év alatt formálódó értékrend a legszervezettebb hagyományaink őrzője, erkölcsi értékrendünk alapja. (Lácza, 2008). Mások a parasztságot a szegénységgel rokonították, viszont a parasztság anyagi helyzete szerint sokkal differenciáltabb volt, és sosem volt egységesnek tekinthető. Megjegyzendő, napjainkban sem az, bár ma már inkább a mezőgazdasági vállalkozó, az őstermelő nevet használják. A belső tagozódásuk nagyban függött a vagyoni állapottól, birtokaik nagyságától, ami meghatározta, hogy képesek voltak-e a piaci versenyben magukat megvédeni, a szükséges szaktudást elsajátítani, a gazdálkodás minden eleméhez a jártasságot, a kapcsolatokat megszerezni, azaz a polgárosodásban sikeresekké válni. (Erdei, én).

Az árterületek lecsapolása után nőtt a termőterület nagysága, azonban az északkeleti megyékben a föld továbbra is kevésnek bizonyult, így a kis- és törpebirtokok domináltak. Ezt bizonyítja a 20. század fordulóján megjelent mezőgazdasági statisztika, amelyből a mai megye három jogelődjének az adatait gyűjtöttem. Bár ugyanazt a tendenciát mutatják, de a továbbiakban figyelembe veendő, hogy Szatmár és Bereg megye nagyobb részét a trianoni határ elszakította az országtól.

1. táblázat: A gazdaságok megoszlása jelleg és nagyság szerint
Table 1: Breakdown of holdings by nature and size nature

megye/ birtok típusa	A gazdaságok összes számából %				A gazdaságok összes területéből %			
	törpe	kis	közép	nagy	törpe	kis	közép	nagy
Szabolcs	62,09	35,28	2,13	0,5	3,12	24,01	2816	44,71
Szatmár	53,19	45,26	1,30	0,19	4,41	42,75	21,56	31,28
Bereg	52,99	46,41	0,45	-	6,13	36,94	8,27	48,06

Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Korona Országainak a mezőgazdasági statisztikája, Magyar Statisztikai Közlemények I-III., Budapest 1897-1900 alapján

A törpe- és kisgazdaságok és a művelhető területből való részesedésük fordított aránya már ekkor előre vetítette, hogy ezek a gazdaságok nem tudnak majd kellő mértékben modernizálódni, nem lesznek képesek eltartani a lakosságot, így már az első világháború előtt jelentős ebből a térségből az el- és kivándorlás. A földbirtokok átrendeződése, koncentrációja megindult, mégis az I. világháború utáni konszolidáció nagyon várt intézkedése volt a Nagyatádi nevéhez kapcsolódó földreform. A földműves lakosság nagy reményekkel várta ezt, noha tudta, hogy gyenge termőképességű a határ. Az események részletezése helyett beszéljenek ismét a számok (2. táblázat).

2. táblázat: A megyék földbirtokviszonyai az 1935 évi statisztika adatai szerint
Table 2: Land ownership of counties according to statistics of 1935

		Szabolcs és Ung k.e.e megye		Szatmár, Ugozca és Bereg k.e.e. megye	
a földbirtokok nagysága kh-ban		földbirtokosok száma összesen	összes terület	földbirtokosok száma összesen	összes terület
1 kh alatti	szántóföld nélkül	6340	1910	2788	455
	szántófölddel	21243	9383	8726	4081
1-5 kh	szántóföld nélkül	410	769	284	638
	szántófölddel	27778	68650	12386	31040
5-10 kh		8904	64212	4754	33977
10-20 kh		5887	81480	3260	45203
20-50 kh		2714	80416	1572	48388
50-100 kh		757	62426	388	33970
100-200 kh		356	48579	228	31800
200-500 kh		282	60764	136	39852
500-1000 kh		106	70107	42	28438
1000-3000 kh		56	107111	24	42097
3000 kh felett		15	129701	5	24715
összesen		74838	807017	34959	384356
Ebből 5 kh alatti összesen		55402	80712	24184	36214

Forrás: Saját szerkesztés a Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben, II. Birtoknagyságcsoportok szerint, Magyar Statisztikai Közlemények 102. alapján

A következő évtizedekben a nehézségek ellenére is történt változás a termelési kultúrában. Gazdatanfolyamokon és példamutatással terjesztették az új növényi kultúrákat, amelyeket helyi kutatók a homoki talajra kísérleteztek ki.⁴ A remény új korszaka kezdődött a 600/1945 kormányrendelet kihirdetése után, amely újabb földreformmal igyekezett támogatni a háború után az élet újrakezdését és a parasztság megnyerését. Ez a földreform alulról indult, és rendezetten, az újjászerveződő államapparátus jóváhagyásával történt. Ismét kevés volt a juttatott föld, a parasztság fegyelmezett gazdálkodása így is csökkentette a háború okozta élelmiszerhiányt. A juttatott földterület átlagosan Szabolcsban 5 hold, Szatmár-Beregben 3 hold volt. Természetesen azt is jelentette, hogy voltak kisebb eltérések, de a nincstelen igénylők magas aránya miatt a birtokok nagysága döntő részben ezt az átlagos birtoknagyságot eredményezte (Dikán, 1993).

1948-ban a szocialista hatalomváltással rendkívül nehéz korszak kezdődött, a parasztság megosztása, a kulákok üldözése, a beszolgáltatás után a tszcs-k erőltetett létrehozása következett, és ez passzivitást, a falvak és a földművelés tömeges elhagyását indította el. Az 1956-os forradalom utáni évtized során a gazdálkodók szétszakították a földjükhöz való erős kötődésüket a tsz szervezés miatt, és megindult a mezőgazdaságból, a falvakból való újabb elvándorlás.

A magyar mezőgazdaság az 1970-es években így is, a „magyar modell” kialakításával, a világ figyelmének középpontjába került (Honvári, 2006). A szövetkezetek nagysága, a termelési struktúrája, vezetési módszere viszonylagos összhangba került, amellyel párhuzamosan létezett a nagyüzem mellett a családhoz tartozó háztáji gazdálkodás. A termelőszövetkezetek menedzsmentje hasonlítani kezdett az ipari vállalkozásokéhoz, és relatív harmóniát alakított ki a tipikusan magyar sajátosságú háztáji gazdálkodással, amely jelentős vállalkozói készségeket fejlesztett. Ez utóbbi a magánszféra megerősödését hozta, hiszen a munkaigényes kultúrák piac érzékeny művelése folyt itt. Erre az időszakra nőtt fel egy új szakember generáció, akik a technikumokban, mezőgazdasági főiskolákon, egyetemeken ismerkedtek meg a gépesítés, a növényvédelem, a feldolgozás és az értékesítés modern technológiáival. Ők váltak a magyar mezőgazdaság elitjévé, kezükben tartva mind az anyagi, mind a helyi politikai hatalmat, de igazi erényük szaktudásukban rejlett. A következő évtizedben további

⁴ Westsik Vilmos, Teichman Vilmos, Nagy Sándor a helyi talajokhoz nemesített kultúrákat és technológiákat. (Lácay, 1988:291-293 és 300-306.)

differenciálódások mentek végbe, és egyesek közülük a magánvagyonukkal emelkedtek ki, mások a hagyományos termeléshez a feldolgozást is igyekeztek megszervezni (Lácza, 2008). Az 1990-es évek elejére a mezőgazdaságból élők országos aránya 15,5% lett, a mi vidékünkön akkor is 20 % feletti, de az Európai Unióba lépésünk sikeréhez csökkenteni kellett a mezőgazdaságból élők arányát. 2005-ben a hivatalos statisztika szerint a mezőgazdasági ágazatból élők országos átlaga 5,5% lett. Nyilván kimaradtak a nyugdíjasok, a falvakba visszavonuló segélyből élők, a foglalkozásként nem regisztrált östermelő gazdálkodók, az idénymunkások, stb. A mezőgazdaság lényegesen nagyobb súllyal létezik ma is a falusi társadalomban, amire a 2014-es adatok szolgálhatnak bizonyítékkal (Kovách, 2016)⁵. A gazdálkodók aránya Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2016-ban az összes lakosságon belül 11,4%. Az 1 hektár alatti birtokon termelők aránya eléri a 16,8 %-ot. A jelenlegi kimutatások hektárban adják meg az adataikat, ami több mint másfélszeres nagyságú területet jelent a korábbi holdban megadotthoz képest, és így is a döbbenetes leszakadás jele. Emellett a termőföld koncentrációja nem járt együtt ebben a megyében a nagygazdaságok kialakulásával. Mindössze húsz 1000 hektárnál nagyobb birtokról vannak adataink, és az összes szabolcsi gazdaság 95 %-a 25 hektárnál kevesebb földet használó gazdák kezében van (Kovách, 2016:93 és 104). (3. táblázat).

3. táblázat: A törpe- és kisbirtokok aránya visszarendeződött Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében
Table 3: Proportion of small and small estates reorganized in Szabolcs-Szatmár-Bereg county

Birtok kategória	1895-1900	1935	2014
0-5 kh (Szabolcs vármegye)	62,04%	76,6%	
0-5 ha (SZSZB megye)			68,2%

Forrás: Saját szerkesztés az 1900 és 1935-ös mezőgazdasági statisztika, valamint Kovách Imre: Földből élők című munkája alapján (2016: 93)

A föld koncentrációjának előbb gyors, de máig jelen lévő folyamata hatására a megyében jellegzetes középgazdaságok alakultak ki, 30-50 hektáron működnek, esetenként mások földjeit is bérlik. Ez egyfelől azt vizionálja, hogy alkalmasak lehetnek a mezőgazdaság modernizációjára, másfelől a mezőgazdaság szociális funkciójának a csökkenésével jár. A föld koncentrációjával nem volt párhuzamos a falvak lakosságának a csökkenése, viszont a termelésből való gyors kiszorulásuk egyszerre többféleképpen sújtotta őket, hiszen nagyarányú munkanélküliséggel és elszegényedéssel fenyegetett.

A munkanélküliség, a foglalkoztatottság, a szociális biztonság elvesztése, az ezzel szorosan összefonódó egészségi állapotromlás hatásáról a társadalomtudós véleménye, hogy „A munkahellyel nevesített státusbiztonság tömeges és tartós erodálódása... maga a lopakodó rombolás, ami a magyar társadalomfejlődés távlatait illetően, minden túlzás nélkül megrázó” (Szalai, 2007:117). Ez a megállapítás azért is döbbenetes, mert az elmúlt évtizedekben a társadalom, és ezzel együtt az ország kettészakadása bekövetkezett, a munkanélküliség az országos lista szerint most is ebben a megyében a legmagasabb, viszont a hátrányos helyzetből való kiemelkedés a megye társadalma és az ország számára nemzeti sorskérdés lett.

3. Összegzés helyett...

A társadalmi viszonyok vizsgálatában a hivatalos statisztikai adatok fontos forrásai a kutatóknak, irányt adhatnak a politikusoknak, gazdasági szakembereknek, akik a különböző fejlesztési terveken dolgoznak. Sajnos Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét akkor találjuk az első helyeken a statisztikákban, ha a munkanélküliségről, az iskolázatlanságról, a szegregációról, depriváltságról van szó. Ebben a leszakadó ország részben a munkanélküliség a (lét)bizonytalansággal és a kilátástalansággal fonódik össze. A

⁵ A szerző a 2014-es adatok használatát azzal indokolja, hogy ez volt az utolsó olyan év, amikor az Európai Unió által gyűjtött SAPS (Single Area Payment Scheme) adatokat az MVH (Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal) honlapján közzétették, a következő évben az egyben letölthető listákat törölték az internetről (Kovách I, 2016:46-47), továbbá ezt követően a támogatási rendszer működtetésében több átszervezés is történt.

következőkben ennek a negatív jelenségnek az elemzésére készülök, bemutatva a helyi társadalom reakcióit, a túlélési technikáit és reménysugárt adó eredményeit.

Munkám első részében megfogalmaztam a jóléti államtól elvártakat, amelyeket az emberi jogokkal, majd a közjó fogalmával azonosított a társadalomtudomány az elmúlt két évszázadban. A fentebb felsorolt problémák azonban a jóléti államhoz képest egyszerre szerteágazóak és szoros összefonódásokat mutatnak. A nép oktatásáért legtöbbet tevő egykori miniszterünk, Eötvös József 1865-ban írt gondolatai ezért is aktuálisak: „... A nép befolyása nem írott jogaitól függ, hanem azon állástól függ, mely őt ezen jogok gyakorlására alkalmassá teszi... Hatalma attól függ, hogy kötelességeit ő is teljesítse, s ezek főképp kettőben állnak: hogy dolgozzék és művelje magát.” (Eötvös, 1865:266). A mai nyelvre egyszerűsítve azt mondhatom, a törvények szükségesek, de nem elégségesek, a gyakorlatban a kiutat két feltétel garantálásával lehet megtalálni, a munkával és az oktatással, így a későbbiekben ezek lehetőségeinek és akadályainak a bemutatásával próbálom a változások tendenciáit feltárni, a vizsgált lokális társadalom életminőségét vizsgálni. A helyi társadalmi, gazdasági, (szocio)kulturális és demográfiai viszonyok bemutatása azonban nem fért be ennek a tanulmánynak a terjedelmi kereteibe.

Irodalomjegyzék

- Bertalanffy, L. (1968): *General system teory Általános rendszerelmélet: Alapok, fejlesztés, alkalmazások* New York: George Braziller.
http://www.nwlink.com/~donclark/history_isd/bertalanffy.html (2020.01.19.)
- Dévai Gy. (2018): *Környezetminősítés szünbiológiai személettel az árvaszúnyogok (Diptera: Chironomidae) példáján*, In: Hangsúlyok a térfejlesztésben (szerk. dr. Nagy János), Debrecen,
- Dikán N. (1993): *Szabolcs-Szatmár-Bereg története 1944-1950*, In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra, (Szerk.): Cservényák László, Nyírségi Nyomda, Nyíregyháza, pp 447-450.
- Eötvös J. (1865): *Törvényhozásunk teendői*, Politikai Hetilap 1865. szeptemberi száma In: Bárány Eötvös József Kisebbségi politikai cikkek, Révai testvérek 1903. pp 261-266
- Erdei F. (én): *A magyar paraszttársadalom*, Bp
- Hideg É. (2005): *Paradigma a tudományelméletben és a társadalomtudományi kutatásokban / Jövőelméletek 14*. Budapesti Corvinus Egyetem,
- Honvári J. (2006): *XX. századi magyar gazdaságtörténet / transzformációk, rendszerek*, Bologna Tankönyvsorozat, Bp.
- Kiss É. (2018): *A határok kérdése Közép-Európa és Kelet-Európa régióiban*, Régiókutatás Szemle 2018/2. http://regiokutatasszemle.hu/wp-content/uploads/Kiss_%C3%89va.pdf (2020.01.19.)
- Kornai J. (1999): *A rendszerparadigma*, Közgazdasági Szemle, XLVI. évf. 1999 július-augusztus, pp 585-599.
- Kornai J. (2007) *Mit jelent a „rendszerváltás”? / Kísérlet a fogalom tisztázására*, Közgazdasági Szemle, LIV. évf. 2007. április pp. 303-321
- Kovács I. (2016): *Földek és emberek / Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont-Debreceni Egyetemi Nyomda, Bp.
- Kuhn, T. (1962): *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago
- Kuhn, T. (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Láczay M. (1986): *A Rétköz nemesi társadalmi a 18-19. században*, In: /Rendi társadalom – Polgári társadalom 1. (szerk.) Á Varga László: Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 15. k., Salgótarján, pp. 125-131.
- Láczay M. (1988): *Sorsok a múltunkból*. Nyíregyháza, pp. 291-293 és 300-306.
- Láczay M. (2008): *Hagyományok és az elit szerepe az agrármenedzsmentben*, In: Dienesné, Kovács E; Pakurár, M (szerk.) *Hagyományok és új kihívások a tudásmenedzsmentben*, Debrecen, Magyarország: Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, pp. 47-67.
- Láczay M. (2014): *A szervezetfejlesztés és szervezeti kultúra kapcsolatának vizsgálata egy térség vállalkozásaiban*, Taylor Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat VIKEK közleményei 1-2, pp. 78-88.,
- Láczay M. (2017): *A humán erő fejlesztésének kérdőjelei a halmozottan hátrányos térségekben*, Taylor Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat VIKEK közleményei 9/2 pp. 129-137.

- Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben II. Birtoknagyságcsoportok szerint*, (1937). Magyar Statisztikai Közlemények 102, KSH, Stephaneum Nyomda, Budapest
- Magyarország vármegyei és városai, Szabolcs vármegye (1900)*, (szerk.): Borovszky Samu, Budapest, pp. 301-311: Virágh L: *A felső szabolcsi tiszai ármentesítő és belvíz levezető társulat*, pp. 292-300, Dienes B: *Az alsó szabolcsi tiszai ármentesítő társulat*, pp. 285-291: Kálnay Z: *A nyírvízszabályozó társulat*
- Papp G. (1939): *Szabolcs vármegye mezőgazdasága*, In: Szabolcs Vármegye (Szabolcs és Ung k.e.e. vármegyék (szerk.) Dienes István, Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala, Budapest, pp 39-57.
- Rácz I. (1980): *A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849-1914*. Debrecen,
- Salamon K. (2011): *Népi mozgalom – harmadik út*, Kortárs, 2011. 12 szám, pp 81-84
- Salamon K. (1989): *A harmadik út kísérlete*, Eötvös Kiadó, Budapest,
- Sediviné Balassa I. – Pölöskeiné Hegedüs H. (2010): *Szervezési ismeretek I. / Az információs rendszerek szervezésének alapkérdései*
http://centroszet.hu/tananyag/szervezes%20JO/111_a_rendszer_fogalma.html (2020.01.19.)
- Szabó I. (2013): *Folyamatosságok a változásban: kontinuitások a rendszerváltás utáni politikai szocializáció mintáiban*, Metszetek – Társadalomtudományi online folyóirat 2013, 2-3 szám
http://metszetek.unideb.hu/files/02_szabo_ildiko_0.pdf (2020.01.19.)
- Szalai J. (2007): *Nincs két ország...? /Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest
- Szászi F. (1972): *Az Amerikába irányuló kivándorlás Szabolcs megyéből az első világháborúig*, Nyíregyháza